
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №3
s. 89-107
doi: 10.36121/dkolumber.21.2024.3.089

David Kolumber
ORCID: 0000-0002-9388-3812
(Uniwersytet Masaryka, Brno, Republika Czeska)

Rok 1848 i jego znaczenie dla narodzin nowoczesnego państwa: przykład czeski

Streszczenie: Rok 1848 był kluczowym okresem w historii monarchii habsburskiej, co doprowadziło do istotnych zmian politycznych, prawnych i społecznych. Głównym celem artykułu jest analiza wpływu rewolucji z tego roku na transformację systemu politycznego monarchii austriackiej, w szczególności na ziemiach czeskich. Autor szczegółowo omawia proces przejścia od absolutyzmu do prób konstytucjonalizmu oraz ich wpływ na dalszy rozwój do upadku monarchii w 1918 roku. Opracowanie opiera się na analizie historyczno-prawnej dokumentów legislacyjnych i wydarzeń politycznych, które kształtowały nowoczesne instytucje prawne i polityczne.

Słowa kluczowe: Monarchia habsburska, Wiosna Ludów, rewolucje 1848, konstytucjonalizm, absolutyzm, ziemie czeskie

The Year 1848 and Its Significance for the Birth of the Modern State: The Czech (Moravian) Example

Annotation: The year 1848 was a pivotal period in the history of the Habsburg Monarchy, leading to significant political, legal, and social changes. The main aim of the article is to analyse the impact of the revolutions of that year on the transformation of the Austrian monarchy's political system, particularly in the Czech lands. The author provides a detailed examination of the process of transition from absolutism to attempts at constitutionalism and their influence on further development until the monarchy's fall in 1918. The study is based on a historical-legal analysis of legislative documents and political events that shaped modern legal and political institutions.

Keywords: Habsburg Monarchy, Spring of Nations, 1848 revolutions, constitutionalism, absolutism, Czech lands

Wstęp

Rewolucje w 1848 roku stanowiły kluczową epokę w historii monarchii habsburskiej, która zasadniczo wpłynęła na rozwój polityczny, prawny i społeczny tego wielonarodowego imperium¹. Celem niniejszego opracowania jest szczegółowa analiza wpływu rewolucji na transformację systemu politycznego, ram konstytucyjnych i sądownictwa w monarchii austriackiej, ze szczególnym uwzględnieniem ziem czeskich. Tekst koncentruje się na procesie formowania się nowoczesnego państwa, w tym na przejściu od absolutyzmu do prób konstytucjonalizmu oraz na tym, jak zmiany te utrzymywały się i wpływały na dalszy rozwój aż do upadku monarchii w 1918 roku². Pod względem metodologicznym studium opiera się na analizie historyczno-prawnej, która łączy badanie współczesnych tekstów prawnych, dokumentów legislacyjnych i wydarzeń politycznych w celu ujawnienia kluczowych czynników i procesów, które ukształtowały nowoczesne instytucje prawne i polityczne.

Rewolucje w 1848 roku

Rewolucje w 1848 roku, znane również jako Wiosna Ludów³, stanowiły jeden z najważniejszych okresów w nowożytnej historii Europy, który miał głęboki wpływ na rozwój polityczny i społeczny monarchii Habsburgów⁴. W kontekście Austrii (która od 1526 roku obejmowała ziemie czeskie, czyli Czechy, Morawy i Śląsk⁵) był to ważny punkt zwrotny, w którym zaczęła kształtować się nowoczesna koncepcja parlamentaryzmu i monarchii konstytucyjnej. Ruch rewolucyjny był reakcją na rosnące wewnętrzne napięcia polityczne, konflikty społeczne i narodowe, które pozostawały nierozwiązane w sztywnym i scentralizowanym systemie państwa austriackiego.

Wiosna Ludów w monarchii habsburskiej rozpoczęła się pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych w Europie Zachodniej, zwłaszcza we Francji, gdzie obalono monarchię lipcową⁶. Impuls ten, wraz z rosnącymi żądaniem sprawiedliwości społecznej i samostanowienia narodowego, doprowadził do powstań na dużą skalę w ważnych ośrodkach monarchii, takich jak Wiedeń, Praga i Peszt⁷. Kluczowym momentem była rewolucja w Wiedniu w marcu 1848 roku, która doprowadziła do upadku konserwa-

---

¹ A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918*, Chicago 1976; S. R. Williamson, Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York 1991; F. Zeilner, *Verfassung, Verfassungsrecht und Lehre des öffentlichen Rechts in Österreich bis 1848*, Frankfurt am Rhein 2008; K. Schelle, *Die Bedeutung des Jahres 1848 für die Errichtung des modernen Staatsapparates*, Norderstedt 2009; M. Bellabarba, *Das Habsburgerreich 1765-1918*, Berlin - Boston 2020; B. Naderer, *Einfluss und Errungenschaften in der Revolution 1848/49 in der Habsburgermonarchie*, Norderstedt 2024.

² V. Pavlíček, *O české státnosti: úvahy a polemiky*, 2: *O právech, svobodách a demokracii*, Praha 2002, s. 50.

³ J. G. Gillis, *Political Decay and the European Revolutions, 1789-1848*, „World Politics” 22/3 (1970), s. 344-370.

⁴ E. Mikušek, *Revoluce 1848-1849*, w: *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 10, red. K. Schelle i J. Tauchen, Plzeň 2017, s. 591-605.

⁵ M. J. Wein, ‘Chosen Peoples, Holy Tongues’: Religion, Language, Nationalism and Politics in Bohemia and Moravia in the Seventeenth to Twentieth Centuries, „Past & Present” 202 (2009), s. 56.

⁶ E.-M. de Vogüé, *Un Historien De La Monarchie De Juillet*, „Revue Des Deux Mondes” 111/4 (1892), s. 925-939.

⁷ H.-H. Brandt, *Austriaca: Abhandlungen zur Habsburgermonarchie im ‚langen‘ 19. Jahrhundert*, Wien 2020, s. 106.

tywnego kanclerza Metternicha⁸, postrzeganego jako symbol reakcyjnego i represyjnego reżimu. Presja rewolucyjna zmusiła cesarza Ferdynanda I do złożenia obietnicy sformułowania konstytucji i swobód obywatelskich, co było posunięciem zupełnie bezprecedensowym w kontekście absolutystycznej Austrii.

W odpowiedzi na wydarzenia rewolucyjne 25 kwietnia 1848 roku wydano tzw. konstytucję Pillersdorfa⁹. Konstytucja ta została jednak opracowana w pośpiechu i na wzór belgijski¹⁰, a jej celem było raczej uspokojenie opinii publicznej niż faktyczne spełnienie żądań rewolucyjnego społeczeństwa. Konstytucja była silnie centralistyczna, co oznaczało, że nadal utrzymywała znaczną władzę w rękach organów cesarskich i cesarza, podczas gdy parlamenty regionalne miały jedynie ograniczone uprawnienia¹¹. Takie centralistyczne podejście wywołało jednak jeszcze większe niezadowolenie, prowadząc do dalszych rewolucyjnych zawirowań, które zmusiły dwór cesarski do ucieczki z Wiednia i przyrzeczenia nowych działań na rzecz ustanowienia konstytucji.

Jednym z najważniejszych rezultatów tych wydarzeń było zwołanie parlamentu, który zebrał się najpierw w Wiedniu, a następnie w Kromieryżu¹². Zadaniem parlamentu było opracowanie nowej konstytucji, która lepiej odzwierciedlałaby liberalne i narodowe postulaty¹³. Debaty na zgromadzeniu odzwierciedlały głębokie różnice polityczne między zwolennikami centralizmu i federalizmu, a także między konserwatystami i liberałami. Chociaż prace nad konstytucją osiągnęły zaawansowany etap, sejm został rozwiązany 7 marca 1849 roku pod naciskiem nowego konserwatywnego przywództwa państwa, kierowanego przez Feliksa Schwarzenberga i młodego cesarza Franciszka Józefa I, w celu przywrócenia rządów absolutystycznych¹⁴.

Rozwiązanie sejmu uzasadniano przyjęciem nowej konstytucji marcowej (tzw. ołomunieckiej), która była jeszcze stosunkowo postępową i miała dotyczyć całej monarchii (w tym Węgier). Jednak nigdy nie została wprowadzona w życie, a jej przyjęcie było raczej legitymacją rozwiązania sejmu konstytucyjnego¹⁵.

Inne zmiany konstytucyjne

Cesarz Franciszek Józef I tzw. Patentem sylwestrowym z 31 grudnia 1851 roku skutecznie przywrócił rządy absolutystyczne, kończąc krótki okres konstytucjonalni-

⁸ F. Herre–M. Goldmannová, *Metternich*, Praha 1996; W. Siemann, *Metternich: Strategist and Visionary*, Cambridge 2019.

⁹ B. Mazohl, 'Equality among the Nationalities' and the Peoples (Volksstämme) of Habsburg Empire, [in:] *Constitutionalism, Legitimacy, and Power: Nineteenth-Century Experiences*, red. K. L. Grotke i M. J. Prutsch, Oxford 2014, s. 172.

¹⁰ M. Cigánek, *Základy ústavnosti v Německu*, w: *Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. Narozeninám*, red. K. Bubelová, Olomouc 2010, s. 51.

¹¹ K. Malý–L. Soukup, *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006, s. 426.

¹² K. Schelle–J. Tauchen, *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích, sv. 1*, Praha 2013, s. 19–21.

¹³ R. Maršan, *Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské z let 1848–1849, Část I*, Praha 1910, s. 10.

¹⁴ J. Deak, *Forging a Multinational State: State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*, Stanford 2015, s. 81.

¹⁵ Tamże, s. 83–94.

zmu i potwierdzając swoją nieograniczoną władzę¹⁶. Absolutyzm Bacha¹⁷, nazwany na cześć ministra spraw wewnętrznych Aleksandra Bacha, który przejął wówczas rządy, charakteryzował się ścisłą centralizacją administracji państwowej oraz tłumieniem ruchów demokratycznych i narodowych. System był silnie autorytarny, oparty na ścisłej kontroli państwa nad życiem społecznym i politycznym, co doprowadziło do ogólnego stłumienia wolnych działań i wzmocnienia cenzury¹⁸.

Taki stan rzeczy nie był jednak możliwy do utrzymania w dłuższej perspektywie, głównie z powodu rosnących napięć wewnętrznych i niepowodzeń Austrii na arenie międzynarodowej, zwłaszcza po klęskę w bitwie pod Solferino w 1859 roku¹⁹. Cesarz Franciszek Józef I został zmuszony do wyrażenia zgody na pewne reformy w celu ustabilizowania sytuacji politycznej w cesarstwie. Potrzeba ustępstw doprowadziła do wydania Dyplomu październikowego (20 października 1860 roku), który był programem przywrócenia konstytucjonalizmu w monarchii²⁰. Nowy rząd Antona von Schmerlinga podpisał się pod ideą przywrócenia konstytucjonalizmu, co zostało potwierdzone przez tzw. Patent lutowy z 26 lutego 1861 roku²¹. Patent lutowy ustanowił dwuizbową Radę Państwa (*Reichsrath*), składającą się z Izby Panów (*Herrenhaus*), w której zasiadali dziedziczni członkowie i mianowani lordowie, oraz Izby Posłów (*Abgeordnetenhaus*), której członkowie byli wybierani przez sejmy krajowe (*Landtag*).

Sytuacja w monarchii nie była jednak dobra, ze względu na klęskę w wojnie z Prusami i żądania węgierskiej reprezentacji. Konstytucja węgierska (tzw. ustawy kwietniowe lub bratysławska konstytucja marcowa²²) została przywrócona przez cesarza 17 lutego 1867 roku, po czym nastąpiła ugoda austro-węgierska, która stworzyła unię personalną z elementami unii realnej²³. Część austriacka (tzw. Przedlitawia) przyjęła swoją konstytucję w grudniu 1867 roku (stąd tzw. konstytucja grudniowa²⁴), która miała charakter polislacyjny. Podstawą konstytucji grudniowej było sześć ustaw (nr od 141 do 146/1867 RGBL.), do których dodano szereg innych ustaw tworzących austriacki system konstytucyjny²⁵. Ustanowiło to austriackie ramy konstytucyjne, które przetrwały do 1918 roku²⁶.

¹⁶ R. Pearson, *The Longman Companion to European Nationalism 1789–1920*, London – New York 2014, s. 102.

¹⁷ H.-H. Brandt, *Der österreichische Neoabsolutismus*, Wien - Köln - Weimar 2014.

¹⁸ J. Green – N. J. Karolides, *Encyclopedia of Censorship*, New York 2014, s. 36–37.

¹⁹ V. Veber, *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 416–418.

²⁰ H. Traub, *Dějiny 19. Století*, Brno 1921, s. 88.

²¹ O. Frankenberger–J. O. Kubiček, *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární: ke třicetiletému jubileu Československé strany agrární (republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v československé republice) 1899–1929*, Praha 1931, s. 32.

²² J. Ruzsoly, *Szeged szabad királyi város törvényhatósága 1872–1944*, Szeged 2004, s. 7.

²³ K. Adamová, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*, Praha 2000, s. 72.

²⁴ K. Kadlec, *Z ústavního vývoje Habsburského mocnářství*, Praha 1912, s. 86.

²⁵ Tamže, s. 112–121.

²⁶ K. Kadlec, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 2 sv.*, Praha 1920, s. 433.

Ogólne informacje na temat sądownictwa

Konstytucje z 1848 i 1849 roku nie zostały w pełni wprowadzone w życie, ale zapoczątkowały szeroko zakrojone zmiany w administracji i wymiarze sprawiedliwości²⁷. Ważną rolę odegrały żądania zniesienia sądownictwa patrymonialnego, czyli sądownictwa zarządzanego przez panów, które nadal istniało w tym czasie pomimo reform Józefa II pod koniec XVIII wieku²⁸. Wydarzenia rewolucyjne z 1848 roku przyniosły wezwania do zniesienia tego przestarzałego systemu i wprowadzenia niezależnego sądownictwa państwowego, które odzwierciedlałoby nowe zasady demokratyczne i zapewniało równość obywateli wobec prawa²⁹.

Odpowiedzią na te żądania był list cesarza Ferdynanda I z 8 kwietnia 1848 roku, który obiecywał zniesienie sądów patrymonialnych i ustanowienie niezależnych sądów okręgowych z publicznymi i ustnymi rozprawami³⁰. W następstwie tego dokumentu 25 kwietnia 1848 roku wydano tzw. konstytucję Pillersdorfa, która jednak okazała się krótkotrwała. W kolejnych miesiącach sytuacja polityczna uległa dalszemu rozwojowi, co doprowadziło do uchwalenia konstytucji marcowej w 1849 roku, w której zapisano kilka fundamentalnych zasad organizacji sądownictwa, w tym niezależne sprawowanie władzy sądowniczej przez państwo, zniesienie sądów patrymonialnych, publiczne i ustne rozpatrywanie spraw, wprowadzenie procesów ławniczych w sprawach karnych oraz oddzielenie sądownictwa od administracji³¹. W ten sposób konstytucja stworzyła ramy prawne dla nowoczesnego sądownictwa, którego fundamenty zostały już położone w rewolucyjnym 1848 roku.

Równoległe z pracami konstytucyjnymi i legislacyjnymi poczyniono kroki w kierunku nowej organizacji sądownictwa. Utworzono Ministerstwo Sprawiedliwości (*Justizministerium*), które przejęło zarządzanie sądami, a Najwyższy Urząd Sądownictwa (*Oberste Justizstelle*) przekształcono w Sąd Najwyższy (*Oberster Gerichtshof*), który miał teraz wyłącznie uprawnienia sądowe³². Ważnym rozporządzeniem było „Tymczasowe rozporządzenie o uprawnieniach Ministerstwa Sprawiedliwości i jego stosunku do sądów” z maja 1848 roku, które dawało Ministerstwu najwyższy nadzór nad wszystkimi sądami i przygotowaniem reformy sądownictwa³³. Potwierdzono zasadę niezależnego sprawowania władzy sądowniczej, co było kluczowym krokiem w kierunku modernizacji sądownictwa.

We wrześniu 1848 roku ogłoszono „Zasady nowej organizacji sądownictwa”³⁴, które przewidywały, że do czasu ustanowienia nowej organizacji sądownictwa i administracji politycznej, administracja sądowa i polityczna będzie wykonywana przez

²⁷ K. Schelle, *Význam roku 1848 pro vytvoření moderního státního aparátu*, Ostrava 2008, s. 47–51.

²⁸ J. Kapras, *Přehled právních dějin zemí české koruny: (ukázky pramenů)*, Díl první a druhý: *Právní prameny a dějiny státního zřízení do roku 1848*, Praha 1930, s. 215.

²⁹ J. T. Leigh, *Austrian Imperial Censorship and the Bohemian Periodical Press, 1848–71: The Baneful Work of the Opposition Press is Fearsome*, Cham 2017, s. 270.

³⁰ K. Krofta, *Dějiny československé*, Praha 1947, s. 618.

³¹ K. Krofta, *11. březen - 8. duben 1848*, Praha 1919, s. 31.

³² J. Čelakovský, *Povšechné české dějiny právní*, Praha 1913, s. 189–190.

³³ V. Šolle, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, „Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra” 18/1 (1968), s. 98.

³⁴ Tamže, s. 101.

istniejące władze patrymonialne i magistrackie. Ten okres przejściowy doprowadził do stopniowego wdrażania nowych zasad organizacyjnych sądownictwa, które ostatecznie zostały zapisane w ustawach przyjętych w kolejnych latach.

Konstytucja marcowa z 1849 roku stworzyła podstawowe ramy prawne, które zostały następnie rozwinięte w dalszych aktach prawnych, takich jak „Ustawa zasadnicza o nowym ustroju sądownictwa” z 1849 roku, która ustanowiła jednolity system sądów powszechnych³⁵. Sądy te zostały podzielone na kilka szczebli, począwszy od sądów rejonowych (*Bezirksgerichte*), a skończywszy na Sądzie Najwyższym, przy czym każdy szczebel miał precyzyjnie określone kompetencje. Warunkiem wstępnym utworzenia nowego systemu sądownictwa było wyznaczenie ich kompetencji. Komplikacje sprawiły, że nowy system zaczął funkcjonować dopiero w lipcu 1850 roku. Zanim nowe sądy zdążyły się skonsolidować, wprowadzono neoabsolutyzm, który przyniósł zmiany w strukturze sądownictwa. Sądy pierwszego szczebla (sądy rejonowe) zostały połączone z urzędami administracyjnymi w mieszane urzędy powiatowe, z wyjątkiem miejsc, w których znajdowały się sądy krajowe (*Landesgericht*) i okręgowe (*Kreisgericht*). W siedzibach sądów krajowych i okręgowych funkcjonowały wówczas sądy pierwszej instancji w ramach tych sądów (miejskie sądy rejonowe delegowane; *Städtischdelegierte Bezirksgerichte*). Nastąpiło połączenie wymiaru sprawiedliwości i administracji na szczeblu lokalnym oraz połączenie okręgów administracyjnych i sądowych. W okresie neoabsolutyzmu przyjęto również nowe przepisy proceduralne, które wprowadziły nowe zasady dotyczące właściwości sądów i ich kompetencji w różnych rodzajach spraw, co miało kluczowe znaczenie dla funkcjonowania sądownictwa. Okres neoabsolutyzmu charakteryzował się złożonymi zmianami w strukturze i organizacji sądownictwa, odzwierciedlającymi szersze zmiany polityczne w Cesarstwie Austriackim. Chociaż wiele z tych zmian miało na celu wykorzystanie reform z rewolucyjnego 1848 roku, ich głównym celem było umocnienie scentralizowanej władzy państwowej³⁶.

Po zakończeniu okresu neoabsolutyzmu i po nieudanej wojnie Austrii z Francją i Sycylią w 1859 roku, która doprowadziła do utraty Lombardii, sytuacja polityczna w monarchii uległa zmianie, a wraz z nią podejście do sądownictwa. Presja na reformy zaowocowała najpierw wydaniem Dyplomu październikowego (1860) i Patentu Lutowego (1861). Konstytucja grudniowa, czyli ustawa o władzy sądowniczej z grudnia 1867 roku (nr 144/1867 RGBl.), zawierała kluczowe przepisy dotyczące niezależności sędziów, którzy byli mianowani przez cesarza dożywotnio i nie mogli być usuwani ani przenoszeni bez jego zgody, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo. Ustawa ta potwierdzała również zasadę, że sądownictwo było oddzielone od administracji, co oznaczało całkowite oddzielenie sądownictwa od władzy wykonawczej we wszystkich przypadkach.³⁷ Nie bez znaczenia jest fakt, że austriacka

³⁵ B. Kubíčková, *Archiv hlavního města Prahy: Dějiny*, „Documenta Pragensia” 15 (1997), s. 579.

³⁶ K. Schelle, *Reforma soudnictví (50. léta 19. století)*, w: *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 10, red. K. Schelle i J. Tauchen, Plzeň 2017, s. 183–184.

³⁷ F. Weyr, *Československé právo správní, Část obecná: (Organisace veřejné správy a řízení správní)*, Brno 1922, s. 73.

teoria rozróżniała sędziów z konstytucyjną gwarancją niezawisłości i sędziów, którzy takiej gwarancji nie mieli (adiunkci, od 1908 roku sędziowie rejonowi³⁸).

Kolejną kluczową normą, która była częścią konstytucji grudniowej, była ustawa o utworzeniu Trybunału Państwa (nr 143/1867 RGBL.; *Reichsgericht*), który miał rozstrzygać spory kompetencyjne między organami sądowymi i administracyjnymi oraz między różnymi krajami monarchii³⁹. Trybunał ten stał się kluczowym organem ochrony konstytucyjności i praworządności, a na jego podstawie można prześledzić początki skoncentrowanego sądownictwa konstytucyjnego, które jednak powstało dopiero po I wojnie światowej w Czechosłowacji i Austrii⁴⁰. Można stwierdzić, że powodem utworzenia sądów konstytucyjnych była właśnie tradycja ustanowiona przez Trybunał Państwa⁴¹.

Po uchwaleniu konstytucji grudniowej przyjęto ustawy regulujące inne aspekty sądownictwa. Ustawa z 1868 roku o organizacji sądów rejonowych (nr 59/1868 RGBL.) wprowadziła samodzielne sądy rejonowe, tym samym definitywnie oddzielając sądownictwo od administracji politycznej na najniższym szczeblu, negując tym samym reformę sądownictwa Bacha⁴². Do sierpnia 1868 roku przywrócono niezależne sądy rejonowe w siedzibach urzędów powiatowych, a miejskie sądy rejonowe delegowane funkcjonowały do 1898 roku, kiedy to również zostały zastąpione przez sądy rejonowe. Kolejnym ważnym krokiem było wprowadzenie sądownictwa administracyjnego, co było możliwe dzięki ustawie z 1875 roku o utworzeniu Trybunału Administracyjnego (tzw. Dyplom październikowy⁴³). Ustawa ta powołała Najwyższy Trybunał Administracyjny (*Verwaltungsgerichtshof*) w Wiedniu, który był uprawniony do kontroli decyzji władz administracyjnych i zapewnienia, że administracja publiczna działa zgodnie z prawem.

Prawo karne przeszło znaczącą reformę w 1873 roku, kiedy przyjęto nowy kodeks postępowania karnego (nr 119/1873 RGBL.), który przywrócił zasady procesu oskarżenia, ustnych i publicznych przesłuchań, swobodnej oceny dowodów i przywrócił procesy z udziałem ławy przysięgłych. Kodeks ten był postrzegany jako powrót do nowoczesnych zasad postępowania karnego, które zostały stłumione w okresie neoabsolutyzmu⁴⁴.

W dziedzinie prawa cywilnego znacząca kodyfikacja miała miejsce w latach 1895-1897, kiedy to przyjęto nowe przepisy proceduralne, które weszły w życie w 1898 roku. Obejmowały one ustawę o jurysdykcji, kodeks postępowania cywilnego, kodeks egzekucyjny i ustawę o organizacji sądownictwa. Reformy te zmodernizo-

³⁸ M. Stupková–M. Klečáček, *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2015, s. 26.

³⁹ K. Schelle, *Dějiny českého ústavního práva*, Ostrava 2010, s. 15.

⁴⁰ K. Heller, *Der Verfassungsgerichtshof: die Entwicklung der Verfassungsgerichtsbarkeit in Österreich von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 2010, s. 108–109, 186–189.

⁴¹ J. Filip, *Občanský zákoník bez ústavy (ke 200. výročí ABGB)*, „Časopis pro právní vědu a praxi“ 19/2 (2010), s. 107

⁴² A. Hartmann, *Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví*, Praha 1933, s. 50.

⁴³ M. Mazanec, *Správní soudnictví*, Praha 1996, s. 28.

⁴⁴ K. Malý–F. Sivák–K. Rezáčová, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*, Jinočany 1993, s. 464.

wały i usprawniły proces sądowy, zwiększając tym samym pewność prawną i ochronę praw obywateli⁴⁵.

Przywrócenie konstytucjonalizmu po 1867 roku i późniejsze reformy legislacyjne stworzyły solidne podstawy dla nowoczesnego systemu sądownictwa w Austro-Węgrzech, który został zbudowany na zasadach rządów prawa, niezależności sądów i ochrony praw obywateli. System ten został następnie powielony w nowo powstałej Republice Czesosłowackiej po 1918 roku, która przyjęła wiele z tych zasad prawnych do swojego systemu prawnego i przetrwał do 1948 roku, kiedy to sądownictwo zostało zdehumanizowane po przejściu władzy przez komunistów. Podstawowe cechy systemu sądownictwa zostały jednak zachowane nawet po 1948 roku, choć został on znacznie uproszczony, a obecne czeskie sądownictwo również nawiązuje do tradycji austriackiej (terminologia, organizacja działań wewnętrznych)⁴⁶.

System sądownictwa

System sądownictwa na ziemiach czeskich przeszedł kilka fundamentalnych zmian w latach 1850-1898, odzwierciedlając ówczesne wymogi polityczne i prawne. Po 1848 roku utworzono nowy system sądów powszechnych, który został określony w ustawie nr 278/1848 RGBl., o podstawach nowego systemu sądownictwa. System ten, który wszedł w życie 1 lipca 1850 roku, składał się z sądów rejonowych (*Bezirksgerichte*) i sądów rejonowych kolegialnych (*Collegialbezirksgerichte*), które stanowiły podstawowe ogniwo sądownictwa. Sądy rejonowe, działające jako sądy jednoosobowe, były odpowiedzialne za rozstrzyganie zarówno spraw cywilnych, jak i karnych. W ich skład wchodził jeden sędzia rejonowy i kilku asystentów sędziego⁴⁷.

Powyżej tych sądów znajdowały się sądy krajowe (*Landesgerichte*), które orzekały w poważniejszych sprawach cywilnych i karnych. Sądy krajowe miały jurysdykcję do orzekania jako sądy pierwszej instancji w niektórych rodzajach sporów, a także służyły jako sądy odwoławcze od decyzji sądów rejonowych. Wyższe sądy krajowe (*Oberlandesgerichte*) znajdowały się w stolicach historycznych krajów, a mianowicie w Pradze i Brnie, i działały jako sądy odwoławcze od decyzji sądów krajowych. Sąd Najwyższy i Kasacyjny w Wiedniu (*Der Oberste und Kassations Gerichtshof*) był najwyższą instancją i decydował o rewizjach i odwołaniach od decyzji sądów niższej instancji⁴⁸.

Okres neoabsolutyzmu, który rozpoczął się po 1851 roku, przyniósł dalsze zmiany w systemie sądownictwa. Z dniem 28 kwietnia 1855 roku na Morawach i Śląsku, a od 26 maja 1855 roku w Czechach, wprowadzono tzw. reformę sądowniczą Bacha, która łączyła administrację i wymiar sprawiedliwości na poziomie powiatu poprzez mieszane urzędy powiatowe (*Gemischte Bezirksämter als Gerichte*)⁴⁹. Urzędy

⁴⁵ J. Fiala, *Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu*, Praha 1975, s. 44.

⁴⁶ L. Vojáček-J. Tauchen-D. Kolumber, *České právní dějiny do roku 1989*, Brno 2024, s. 123–128.

⁴⁷ I. Schelleová-K. Schelle, *Soudnictví: (historie, současnost a perspektivy)*, Praha 2004, s. 61.

⁴⁸ K. Schelle, *Soudnictví v období habsburské monarchie (1848 – 1918)*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 14, red. K. Schelle i J. Tauchen, Plzeň 2019, s. 127–128.

⁴⁹ Tamże, s. 128.

te sprawowały zarówno jurysdykcję administracyjną, jak i sądową w okręgach sądowych. Obok nich funkcjonowały miejskie sądy rejonowe delegowane, które zostały utworzone w siedzibach sądów okręgowych oraz krajowych i do 1898 roku były obsadzone przez pracowników sądów wyższej instancji⁵⁰. Sądy okręgowe i krajowe nadal działały jako sądy pierwszej instancji i orzekały w poważniejszych sprawach cywilnych i karnych. Wyższe sądy krajowe działały jako sądy drugiej instancji, rozstrzygając odwołania od orzeczeń sądów okręgowych i krajowych, podczas gdy Sąd Najwyższy w Wiedniu nadal działał jako sąd najwyższy, pełniąc głównie funkcje rewizyjne i kasacyjne⁵¹.

Wraz z publikacją nowego kodeksu postępowania karnego w 1873 roku, który wszedł w życie 1 stycznia 1874 roku, przywrócono nowoczesne zasady wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w tym wprowadzenie procesów z udziałem ławy przysięgłych. Sądy te zostały dołączone do sądów kongregacyjnych pierwszej instancji i orzekały w sprawach poważnych przestępstw, w szczególności tych związanych z prasą i przestępstwami przeciwko porządkowi publicznemu⁵².

System sądownictwa po 1873 roku obejmował sądy rejonowe, które rozstrzygały wykroczenia oraz drobne sprawy cywilne i karne. Sądy pierwszej instancji (sądy okręgowe i krajowe) rozstrzygały bardziej złożone spory o wysokiej wartości oraz poważniejsze przestępstwa. Sądy przysięgłych były powiązane z sądami pierwszej instancji i orzekały w sprawach poważnych przestępstw w składzie trzech sędziów zawodowych i dwunastu ławników świeckich. Wyższe sądy regionalne były sądami apelacyjnymi dla decyzji sądów pierwszej instancji. Sąd Najwyższy w Wiedniu orzekał jako sąd trzeciej instancji, a także pełnił funkcje dyscyplinarne wobec sędziów.

W dniu 1 stycznia 1898 roku wszedł w życie nowy zestaw przepisów proceduralnych i organizacyjnych⁵³, które ściślej rozdzielały kompetencje sądów rejonowych i sądów kolegialnych pierwszej instancji. Nowe przepisy wprowadziły system, w którym sądy rejonowe rozstrzygały prostsze spory o niższej wartości i mniej poważne przestępstwa, podczas gdy sądy okręgowe i krajowe zajmowały się bardziej złożonymi sporami o wyższej wartości i poważniejszymi przestępstwami. Sądy okręgowe i krajowe działały również jako druga instancja dla orzeczeń sądów rejonowych, podczas gdy wyższe sądy krajowe pozostały drugą instancją tylko w stosunku do sądów okręgowych i krajowych.

Zatem system sądów powszechnych po tej reformie obejmował sądy rejonowe, sądy okręgowe i krajowe, wyższe sądy krajowe w Pradze i Brnie oraz Sąd Najwyższy i Kasacyjny w Wiedniu. Reforma z 1898 roku doprowadziła do zlikwidowania miejskich sądów rejonowych delegowanych, których agendy zostały przejęte przez sądy rejonowe w siedzibach sądów okręgowych i krajowych. Ogólnie rzecz biorąc, reforma ta była krokiem w kierunku modernizacji systemu sądownictwa i uproszczenia jego organizacji, chociaż podstawowa struktura sądów została zachowana. Po utworzeniu

⁵⁰ Tamże, s. 128.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 130.

⁵³ Tamże, s. 131–138.

Czechosłowacji sądy krajowe zostały przemianowane na sądy okręgowe, a wyższy sąd krajowy został przemianowany na Sąd Najwyższy. Obecny czeski system sądownictwa również rozróżnia sądy rejonowe, okręgowe, sądy wyższej instancji oraz Sąd Najwyższy. Istnieje zatem wyraźne podobieństwo do modelu austriackiego⁵⁴.

Administracja gruntami i samorząd lokalny

Rewolucyjny 1848 rok przyniósł zasadnicze zmiany w organizacji administracji w monarchii habsburskiej. Samorząd gminny został wprowadzony na podstawie tzw. tymczasowej ustawy gminnej z 17 marca 1849 roku⁵⁵. Ustawa ta definiowała gminę (*Gemeinde*) jako podstawową jednostkę samorządu terytorialnego. Gminy zostały podzielone na gminy lokalne (*Ortsgemeinden*), które posiadały własny majątek i ponosiły odpowiedzialność za własne sprawy (jurysdykcja naturalna lub autonomiczna) oraz za wykonywanie przekazanej im administracji publicznej (jurysdykcja zdecentralizowana).⁵⁶ Gminy były zarządzane przez komitet gminny (*Gemeindeausschuss*), zarząd gminny (*Gemeindevorstand*), na którego czele stał naczelnik gminy (*Gemeindevorsteher*), którym był zazwyczaj burmistrz lub burmistrzowa (*Bürgermeister*)⁵⁷. Gminy zyskały prawo do wybierania swoich przedstawicieli i zarządzania sprawami lokalnymi, co miało kluczowe znaczenie dla rozwoju demokratycznych rządów. Po 1849 roku, a zwłaszcza po nadejściu absolutyzmu Bacha, samorządność została znacznie ograniczona. Sam Bach głosił tezę, że „*silna władza państwowa jest w stanie chronić jednostki i reprezentować wszystkich*”.⁵⁸ Patent sylwestrowy z 31 grudnia 1851 roku uchylił konstytucję z marca 1849 roku i przywrócił system absolutystyczny, który ograniczał prawa obywatelskie i centralizował władzę. W tym okresie samorząd miejski został poddany ścisłej kontroli administracji państwowej. Wprowadzono oficjalne mechanizmy kontroli, a wybierane organy miejskie często zastępowano mianowanymi urzędnikami lojalnymi wobec władzy cesarskiej. Po porażce Austrii w wojnie z Francją i Włochami w 1859 roku absolutyzm Bacha został zastąpiony bardziej liberalną polityką. Dyplom październikowy z 1860 roku i późniejszy Patent lutowy z 1861 roku przywróciły pewne elementy konstytucjonalizmu i doprowadziły do odrodzenia samorządu⁵⁹. Ustawa gminna z 1862 roku potwierdziła prawo gmin do samorządu. Gminy zachowały podwójne kompetencje: autonomiczne i zdecentralizowane. Na czele administracji gminnej stał burmistrz, komitet gminny i rada gminy. Sprawami lokalnymi zarządzały gminy, natomiast zadania delegowane przez państwo wchodziły w zakres kompetencji przekazanych.

Na poziomie wyższych jednostek terytorialnych wprowadzono powiaty (*Bezirke*) i kraje związkowe (*Länder*). Powiaty (79 w Czechach, 25 na Morawach, 7 na Ślą-

⁵⁴ Z. Peška, *Československá ústava a zákony s ní související*, I. díl, Praha 1935, s. 272.

⁵⁵ O. Klapka, *Šedesát let československé samosprávy*, Praha 1925, s. 97.

⁵⁶ J. Macenauer-F. Roháček, *Samospráva obecní: příruční kniha pro starosty a zastupitele obecní na Moravě*, Brno 1899, s. 2.

⁵⁷ J. Blau, *Landes- und Volkskunde der Tschechoslowakischen Republik*, Reichenberg 1927, s. 361.

⁵⁸ J. Macek-V. Žáček, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy [1605-1868]*, Praha 1958, s. 30.

⁵⁹ K. Schelle, *Samospráva obecní (1848 – 1939)*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 12, red. K. Schelle i J. Tauchen, Plzeň 2018, s. 37–43.

sku⁶⁰) były zarządzane przez starostę powiatowego (*Bezirkshauptmann*) z wykształceniem prawniczym, który był mianowany przez państwo i był odpowiedzialny za administrację państwową w powiecie⁶¹. Starosta powiatowy miał szerokie uprawnienia w zakresie administracji politycznej i sądowej. Zakres działań starostwa powiatowego został określony w Zasadach organizacji urzędów politycznych z 1849 roku, a modyfikacje nastąpiły w okresie absolutyzmu Bacha, kiedy liczba powiatów wzrosła (208 w Czechach, 76 na Morawach i 22 na Śląsku⁶²), ponieważ okręgi administracyjne zostały dostosowane do powiatów sądowych, a starosta powiatowy sprawował również władzę sądowniczą (jeśli miał wykształcenie prawnicze). Starostwa powiatowe zostały przywrócone w 1868 roku (ustawa nr 44/1868 RGBl.) i zarządzały okręgami tzw. powiatów politycznych (89 w Czechach, 30 na Morawach, 7 na Śląsku⁶³). Powiaty specjalne były reprezentowane przez miasta statutowe (Praga, Liberec; Brno, Olomuniec, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště, Kromieryż; Opawa, Bielsko i Frydek). Po przywróceniu konstytucjonalizmu istniał również samorząd powiatowy, ale tylko w Czechach (na Morawach istniała odpowiednia ustawa, ale nie została wdrożona, na Śląsku ustawa nie została w ogóle przyjęta)⁶⁴.

Od dawna problematycznym szczeblem administracji była administracja regionalna (*Kreise*), stanowiąca ogniwo pośrednie między powiatami a krajami, a ponadto reprezentująca tradycję historyczną⁶⁵. Po rewolucji 1848 roku została ona utrzymana w niektórych częściach monarchii, z 7 regionami w Czechach, 2 na Morawach i na Śląsku tworzącymi jeden region⁶⁶. Powodem utworzenia regionów pod zwierzchnictwem wiedeńskiego centrum było rozbitcie spójności krain historycznych. Jednak znaczenie regionów malało. W 1851 roku regionalne organy samorządowe zostały zniesione, a w 1862 roku zniesiono administrację regionalną jako instytucję prowincjonalną w Austrii, tym samym regiony przestały istnieć ostatecznie jako jednostki administracyjne⁶⁷.

Administracja krajów związkowych również była zgodna z tradycją historyczną. W czeskich krajach związkowych powstały namiestnictwa w Pradze, Brnie i Opawie (połączenie Moraw i Śląska zostało zniesione z wyjątkiem lat 1860 i 1861). Na czele namiestnictwa stał namiestnik (*Statthalter*), który reprezentował cesarza i rząd centralny, a do konstytucji grudniowej miał szerokie uprawnienia. Od 1868 roku pełnił on funkcje ceremonialne i reprezentował interesy rządu przed Sejmem Krajowym (*Landtag*), któremu przewodniczył marszałek krajowy (*Landeshauptmann*). Samo namiestnictwo nadal miało szeroki zakres uprawnień. Sejm Krajowy reprezentował

⁶⁰ K. Krofta–E. Janoušek, *Dějiny selského stavu: [přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě]*, Praha 1949, s. 430.

⁶¹ D. Gawrecki, *Dějiny Českého Slezska 1740-2000, sv. 1*, Opava 2003, s. 277.

⁶² J. L. Bílý, *Právní dějiny na území ČR: vysokoškolská učebnice*, Praha 2003, s. 266.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl II, 1860-1879*, Praha 1933, s. 79.

⁶⁵ K. Malý–F. Sivák, *Dějiny státu a práva v Československu: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult, Díl 1. Do r. 1918*, Praha 1988, s. 406.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Tamże, s. 407.

wówczas samorząd kraju związkowego i miał również władzę ustawodawczą. Komitetem wykonawczym Sejmu Krajowego był Wydział Krajowy (*Landesausschuss*)⁶⁸.

System administracyjny składający się z powiatów i krajów związkowych przetrwał zarówno koniec monarchii, jak i próbę wprowadzenia ustroju żupnego. Jednak ze względu na fakt, że stworzyłyby to jednostki z większością ludności niemieckiej⁶⁹, aktywacja żup w Czechach, na Morawach i na Śląsku została opóźniona tak, aby ostatecznie zachowano strukturę krajów związkowych (kraj związkowy czeski, morawsko-śląski, słowacki i podkarpacki), która została zniesiona dopiero w 1948 roku⁷⁰. Powiaty istniały również po 1949 roku i na ich podstawie utworzono kraje, co miało miejsce również po reformie z 1960 roku⁷¹. Przy tworzeniu krajów samorządowych (odpowiednio w 1997 i 2000 roku) powiaty ponownie zostały wykorzystane do określenia granic krajów samorządowych. Warto wspomnieć, że przy uchwalaniu czeskiej konstytucji w 1992 roku, rozważano również możliwość przywrócenia struktury krajów związkowych.⁷²

Państwo i Kościół

W latach 1848-1918 nastąpiły znaczące zmiany w administracji kościelnej w Austrii, które były powiązane z szerszymi zmianami społecznymi i politycznymi. Po rewolucyjnym 1848 roku, kiedy ogłoszono całkowitą wolność wyznania, administracja kościelna zaczęła się zmieniać w kierunku większej autonomii, ale jednocześnie pod coraz ściślejszym nadzorem państwa.

W 1855 roku zawarto konkordat między rządem austriackim a Kościołem katolickim, który przyznał Kościołowi pewien stopień samorządności, w tym prawo do swobodnego nabywania i zarządzania własnością, ale pod warunkiem zatwierdzenia przez papieża i cesarza. Konkordat ten dawał również Kościołowi nadzór nad edukacją i sporami małżeńskimi, które były regulowane przez prawo kościelne⁷³.

Jednak wraz z nadejściem liberalizmu w drugiej połowie XIX wieku nastąpiły znaczące zmiany. Konstytucja z grudnia 1867 roku gwarantowała pełną wolność wiary i sumienia, autonomię instytucji religijnych i kult publiczny dla wszystkich uznanych przez państwo związków wyznaniowych. Na Węgrzech konkordat wygasł w 1861 roku⁷⁴. Konkordat został podważony przez konstytucję grudniową (wolność wyznania i sumienia, autonomia i samorządność uznanych kościołów i związków wyznaniowych), która została wprowadzona w życie przez tzw. ustawy majowe z 1868 roku. Ustawy te w znacznym stopniu ograniczyły obowiązywanie konkordatu, zwłaszcza w zakresie edukacji i małżeństwa. Ustawa o edukacji usunęła kościel-

⁶⁸ Tamże, s. 407–408.

⁶⁹ O. Klapka, *Samospráva a zřízení župní*, Praha 1923, s. 71.

⁷⁰ L. Vojáček–J. Tauchen–D. Kolumber, *České právní dějiny do roku 1989*, Brno 2024, s. 120.

⁷¹ Tamże.

⁷² J. Tauchen et al., *České právní dějiny po roce 1989*, Brno 2023, s. 51–53.

⁷³ F. X. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J.V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*, Praha 1899, s. 153–176.

⁷⁴ V. Bušek–J. Hendrych–K. Laštovka, *Československé církevní zákony, Díl I*, Praha 1931, s. 138.

ną kontrolę nad szkołami, które stały się ponadwyznaniowe, a kwestie małżeńskie zostały podporządkowane ustawodawstwu świeckiemu, odsuwając prawo kościelne na dalszy plan. Ustawa nr 51/1870 RGBl. ujednoliciła status osób niereligijnych i nakazała prowadzenie rejestrów cywilnych przez władze polityczne⁷⁵.

W 1874 roku konkordat z 1855 roku został jednostronnie uchylony przez rząd austriacki, a następnie uchwalono ustawy, które poddawały Kościół ścisłemu nadzorowi państwa (tzw. druga seria ustaw majowych⁷⁶). Ustawy te regulowały stosunki między państwem a Kościołem, a następnie regulowały warunki uznania związku wyznaniowego przez państwo (ustawa nr 68/1874 RGBl.⁷⁷).

Ogólnie rzecz biorąc, administracja kościelna w tym okresie stopniowo przekształcała się z wyraźnie autonomicznej instytucji w podmiot podlegający nadzorowi państwa, odzwierciedlając szerszy trend centralizacji i sekularyzacji administracji państwowej w monarchii austriackiej. Regulacja z 1874 roku stanowiła również podstawę relacji między państwem a Kościołem w okresie międzywojennym, ale wiele przepisów stało się nieaktualnych podczas życzliwej republiki międzywojennej, a następnie zostało ponownie zastosowanych przez komunistów po 1948 roku⁷⁸.

Napięcia społeczne

Po 1867 roku monarchia habsburska rozwinęła system konstytucyjny i zaczęły powstawać instytucje reprezentatywne, które stopniowo pozwalały na większy udział grup społecznych w rządzeniu. Chociaż monarchia była często postrzegana jako przestarzała i niereagująca na aspiracje narodowe⁷⁹, w rzeczywistości wykazywała zdolność do adaptacji i interakcji z ruchami narodowymi i społeczeństwem obywatelskim. Ruchy narodowe w tym okresie często nie dążyły do całkowitej niezależności, ale raczej do uzyskania większego wpływu w ramach istniejących struktur.

Spółeczeństwo obywatelskie w monarchii rosło w siłę, a wraz z nim jego udział w kształtowaniu polityki publicznej. Proces ten napotkał jednak szereg ograniczeń i wyzwań wynikających z różnorodnych żądań narodowych. Chociaż monarchia stała się w obliczu rosnącej presji ze strony ruchów narodowych, była w stanie utrzymać pewien stopień stabilności dzięki zdolności do integracji interesów społecznych z administracją państwową. Ostatecznie jednak podziały narodowe i niezdolność monarchii do spełnienia wszystkich żądań doprowadziły do jej ostatecznego rozpadu po I wojnie światowej. Monarchia rozpadła się, ponieważ pomimo wysiłków na rzecz integracji ruchów narodowych i pewnej elastyczności systemu politycznego, nie była w stanie zaspokoić rosnących i coraz bardziej radykalnych aspiracji narodowych swojej ludności. Z biegiem czasu konflikty narodowe nasilały się i stawały się coraz mniej możliwe do opanowania w ramach istniejących struktur politycznych i administracyjnych. Pomimo względnego stopnia uczestnictwa społeczeństwa obywatelskiego

⁷⁵ L. Kadlec, *Matriky podle zákona ze dne 7. prosince 1949, č. 268 Sb: Příruč. pro matrikáře*, Praha 1950, s. 8.

⁷⁶ V. Valeš, *Konfesi právo: průvodce studiem*, Plzeň 2008, s. 119.

⁷⁷ S. Příbyl, *Konfesi právní studie*, Brno 2007, s. 23–28.

⁷⁸ R. J. Tretera, *Stát a církev v České republice*, Kostelní Vydří 2002, s. 43.

⁷⁹ Gary B. Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867-1914*, „Central European History“ 40/2 (2007), p. 242.

i ruchów politycznych w rządzeniu, monarchia nadal była państwem autorytarnym, w którym ostateczna władza pozostawała w rękach cesarza i wąskiego kręgu elit. Doprowadziło to do niezadowolenia, zwłaszcza wśród mniejszości narodowych, które czuły, że ich żądania nie zostały wystarczająco zaspokojone.

Niezadowolenie to zostało dodatkowo pogłębione przez I wojnę światową, która nie tylko uszczupliła zasoby monarchii, ale także zintensyfikowała ruchy narodowe, które zaczęły otwarcie domagać się niepodległości. Wojna obnażyła i pogłębiła słabości monarchii, a gdy presja ta połączyła się z porażkami militarnymi i problemami gospodarczymi, doprowadziła do jej nieuchronnego rozpadu. Monarchia nie była w stanie stworzyć silnej wspólnej tożsamości zdolnej do przezwyciężenia rosnącego nacjonalizmu, co ostatecznie okazało się jej zgubą.

Charakterystyczne dla monarchii było napięcie. Najpierw było to napięcie austro-węgierskie, które miało zostać rozwiązane przez ugodę austro-węgierską (1867). Ugoda czesko-austriacka nie zakończyła się sukcesem z powodu oporu niemieckiego, a władze austriackie często wprowadzały dyskryminujące działania przeciwko Czechom.⁸⁰ Do ostatecznej polaryzacji żywiołu niemieckiego i słowiańskiego w Przedlitawii doszło podczas I wojny światowej, kiedy Austriacy obawiali się zdrady Czechów, Polaków i Słoweńców w wojnie z Serbami i Rosjanami. To jeszcze bardziej pogorszyło stosunki i ostatecznie doprowadziło do niemożności utrzymania się jednego państwa. Kiedy cesarz Karol I rozważał możliwość utworzenia federacji, słoweński polityk Anton Korošec, po konsultacjach w Pradze, ogłosił, że jest już za późno⁸¹.

Napięcia narodowościowe towarzyszyły również międzywojennej Czechosłowacji, która przez długi czas nie chciała przyznać się do problemów ze swoimi mniejszościami (z wyjątkiem sporów z Niemcami i Polakami w momencie powstania Czechosłowacji). Jeszcze w 1937 roku Josef Pekař zauważył w swojej „Historii Czechosłowacji”, że ostateczne kroki, czyli ustawa narodowościowa z lutego 1937 roku, prowadziły do „pokojowego współistnienia” Czechów i Niemców, ludność węgierska „okazywała sympatię dla naszego demokratycznego państwa”, a Polacy „byli reprezentowani w naszych organach ustawodawczych, a ich edukacja była pod dobrą opieką”.⁸² W rzeczywistości jednak sytuacja mniejszości z pewnością nie była tak idylliczna, mimo to Czechosłowacja, zwłaszcza po 1933 roku, była celem niemieckiej imigracji uciekającej przed systemem narodowosocjalistycznym Rzeszy.⁸³ Pomimo obietnic wprowadzenia systemu szwajcarskiego, żadne realne kroki nie zostały podjęte, a w 1938 roku, kiedy czechosłowackie (czeskie) przywództwo polityczne było gotowe na kompromisy, sytuacja była już zupełnie inna i niekorzystna dla Czechosłowacji⁸⁴.

⁸⁰ B. Hlaváč, *František Josef I: Život, povaha, doba*, Praha 1933, s. 451.

⁸¹ D. Kolumber, *Zánik Jugoslávie*, Ostrava 2020, s. 48–49.

⁸² J. Pekař–J. Klik, *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol*, Praha 1937, s. 159.

⁸³ J. G. McDonald, *The League of Nations and the Refugees From Nazi Germany*, London 2016, s. 21–22; F. Caestecker–B. Moore, *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*, Oxford 2010.

⁸⁴ D. Kolumber, *Das Münchener Abkommen*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs” 12/2 (2022), s. 359–367.

Życie polityczne

W latach 1848-1918 życie polityczne w Austrii przechodziło dynamiczny rozwój, który był ściśle powiązany ze zmianami w strukturze konstytucyjnej i środowisku społecznym monarchii. Rok 1848 był początkiem rewolucyjnych zmian, kiedy to ukształtowały się podstawy nowoczesnych partii politycznych, z których wiele powstało w odpowiedzi na trwające wydarzenia rewolucyjne i żądania bardziej liberalnych rządów i większych praw obywatelskich.

W kontekście czeskim wydarzenie to było tym bardziej znaczące, że stanowiło pierwsze odrodzenie życia politycznego po ponad dwustu latach. Zakończenie powstania czeskiego (1620 rok) i późniejsze represje odbiły się jednak echem w 1848 roku w postaci bardzo ostrożnego podejścia czeskich elit politycznych⁸⁵.

W tym czasie na ziemiach czeskich powstała Partia Narodowa (staroczesi; *Národní strana*), która była politycznym przedstawicielem czeskiego mieszczaństwa i elity intelektualnej. Partia ta opowiadała się za czeskim prawem państwowym i domagała się autonomii dla ziem czeskich w ramach monarchii habsburskiej⁸⁶. Jednak w 1874 roku niektórzy z bardziej radykalnych członków odłączyli się i założyli Narodową Partię Wolnomyślicieli (młodoczesi; *Národní strana svobodomyslná*), która miała bardziej postępowy program i była bardziej nastawiona na aktywny udział polityczny w radzie cesarskiej⁸⁷. Partia Narodowa rozwiązała się w październiku 1918 roku, a Partia Wolnomyślicieli w lutym 1918 roku⁸⁸.

W drugiej połowie XIX wieku, zwłaszcza po konstytucji grudniowej z 1867 roku, która podzieliła cesarstwo na Austrię i Węgry, partie polityczne i ich programy znacznie się rozwinęły. Oprócz staroczechów i młodoczechów zaczęły kształtować się inne podmioty polityczne, w tym Czechosłowiańska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza (*Československá sociálně demokratická strana dělnická*)⁸⁹, która została założona w 1878 roku i reprezentowała interesy klasy robotniczej, kładąc nacisk na kwestie społeczne i reformy wyborcze.

Kolejnym ważnym graczem na scenie politycznej była Czeska Partia Agrarna (*Česká agrární strana*)⁹⁰, która powstała na przełomie XIX i XX wieku i reprezentowała interesy ludności wiejskiej. Jej program koncentrował się na kwestiach rolniczych, reformie rolnej i obronie czeskiego prawa państwowego. Partia ta stała się centrum międzywojennego życia politycznego. Część jej elit uczestniczyła jednak w niszczeniu czechosłowackiej demokracji jesienią 1938 roku, co komuniści wykorzystali jako pretekst do jej delegalizacji po II wojnie światowej⁹¹.

⁸⁵ K. Krofta–A. Hartl, *Naše minulost a přítomnost*, Praha 1936, s. 24.

⁸⁶ J. Malíř, *Staročesi a mladočesi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1998, s. 7–9.

⁸⁷ Tamże, s. 10.

⁸⁸ Tamże, s. 26.

⁸⁹ P. Fiala–M. Strmiska–J. Holzer, *Politické strany ve střední a východní Evropě: ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*, Brno 2002, s. 132.

⁹⁰ D. Uhlíř, *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí v Československu*, Praha 1988, s. 11–20.

⁹¹ Vojáček–J. Tauchen–D. Kolumber, *České právní dějiny do roku 1989*, Brno 2024, s. 97.

Na początku XX wieku w czeskiej polityce doszło do dalszego podziału sceny politycznej, wraz z powstaniem innych partii politycznych, takich jak Czeska Partia Narodowo-Socjalistyczna (*Česká strana národně sociální*), która łączyła elementy społeczne i narodowe⁹². Spektrum polityczne zostało dodatkowo uzupełnione przez partie katolickie, które promowały konserwatywne wartości i broniły roli Kościoła w społeczeństwie⁹³.

Znaczącą rolę w życiu politycznym odgrywały również linie podziału między czeskimi i niemieckimi podmiotami politycznymi, które odzwierciedlały napięcia narodowościowe w wieloetnicznej monarchii. Napięcia te przejawiały się zarówno w Radzie Państwa, jak i w sejmach krajowych, gdzie czeskie i niemieckie partie polityczne często walczyły o dominację i realizację swoich interesów.

W ostatnich latach przed I wojną światową czeska scena polityczna uległa dalszemu zróżnicowaniu, wraz z rosnącymi napięciami między podmiotami politycznymi dotyczącymi przyszłego kierunku monarchii. I wojna światowa stanowiła punkt zwrotny dla monarchii, prowadząc do radykalizacji postaw politycznych i tworząc warunki do ustanowienia niepodległego państwa czechosłowackiego w 1918 roku.

Życie polityczne w tym okresie charakteryzowało się zatem stopniową ewolucją od rewolucyjnego entuzjazmu i walki o prawa obywatelskie do tworzenia stabilnych partii politycznych reprezentujących różne grupy społeczne i interesy narodowe, co ostatecznie doprowadziło do upadku Cesarstwa Austro-Węgierskiego i powstania państw narodowych na jego gruzach.

Wnioski

Celem niniejszego opracowania była analiza wpływu Wiosny Ludów na przemiany ustrojowe, ramy konstytucyjne, sądownictwo, administrację, samorząd i życie polityczne w monarchii habsburskiej, ze szczególnym uwzględnieniem ziem czeskich. Wyniki analizy wykazały, że wydarzenia rewolucyjne w znacznym stopniu przyczyniły się do początków konstytucjonalizmu, budowy nowoczesnego sądownictwa i aparatu administracyjnego oraz do ukształtowania życia politycznego, które stało się zalążkiem przyszłej niepodległości narodowej. Chociaż okres neoabsolutystyczny starał się zanegować te rewolucyjne zdobycze i próbował przywrócić scentralizowane rządy absolutystyczne, wysiłki zmierzające do powrotu do stanu sprzed rewolucji przez długi czas kończyły się niepowodzeniem.

Po przywróceniu konstytucjonalizmu w latach 60. XIX wieku nastąpił powrót do zasad i reform, które zostały wprowadzone podczas rewolucji. Zmiany konstytucyjne i polityczne zapoczątkowane podczas rewolucji zostały potwierdzone i dalej rozwijane, stając się w ten sposób trwałą częścią austriackiego, a później czechosłowackiego systemu prawnego i politycznego. W ten sposób ciągłość rewolucyjnych reform została zachowana, a ich wpływ przetrwał do czasów współczesnych, gdzie nadal wpływają na strukturę i funkcjonowanie współczesnych instytucji politycznych i prawnych na ziemiach czeskich.

⁹² J. Heidler, *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1914, s. 24–29.

⁹³ Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl III, 1879–1914. Část 2, 1891–1914*, Praha 1936, s. 104.

Badanie spełniło zatem swój cel, pokazując, w jaki sposób rewolucje w 1848 roku zapoczątkowały fundamentalne przemiany, które pomimo prób ich stłumienia pozostały kluczowymi filarami nowoczesnego państwa i porządku prawnego w Europie Środkowej.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

- Adamová K., *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*, Praha 2000.
- Bellabarba M., *Das Habsburgerreich 1765–1918*, Berlin - Boston 2020.
- Bílý J. L., *Právní dějiny na území ČR: vysokoškolská učebnice*, Praha 2003.
- Blau J., *Landes- und Volkskunde der Tschechoslowakischen Republik*, Reichenberg 1927.
- Brandt H.–H., *Austriaca: Abhandlungen zur Habsburgermonarchie im ‚langen‘ 19. Jahrhundert*, Wien 2020, s. 106.
- Brandt H.–H., *Der österreichische Neoabsolutismus*, Wien - Köln - Weimar 2014.
- Bušek V.–Hendrych J.–Laštovka K., *Československé církevní zákony, Díl I*, Praha 1931.
- Caestecker F.–Moore B., *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*, Oxford 2010.
- Cigánek M., *Základy ústavnosti v Německu*, [in:] *Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. Narozeninám*, red. K. Bubelová, Olomouc 2010, s. 49–62.
- Čelakovský J., *Povšechné české dějiny právní*, Praha 1913.
- de Vogüé E.–M., *Un Historien De La Monarchie De Juillet*, „Revue Des Deux Mondes“ 111/4 (1892), s. 925–939.
- Deak J., *Forging a Multinational State: State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*, Stanford 2015.
- Fiala J., *Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu*, Praha 1975.
- Fiala P.–Strmiska M.–Holzer J., *Politické strany ve střední a východní Evropě: ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*, Brno 2002.
- Filip J., *Občanský zákoník bez ústavy (ke 200. výročí ABGB)*, „Časopis pro právní vědu a praxi“ 19/2 (2010), s. 99–108.
- Frankenberger O.–Kubíček J. O., *Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární: ke třicetiletému jubileu Československé strany agrární (republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v československé republice) 1899–1929*, Praha 1931.
- Gary B. Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914*, „Central European History“ 40/2 (2007), p. 241–278.
- Gawrecki D., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000, sv. 1*, Opava 2003.
- Gillis J. G., *Political Decay and the European Revolutions, 1789–1848*, „World Politics“ 22/3 (1970), s. 344–370.
- Green J.–Karolides N. J., *Encyclopedia of Censorship*, New York 2014.
- Hartmann A., *Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví*, Praha 1933.
- Heidler J., *České politické strany v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1914.
- Heller K., *Der Verfassungsgerichtshof: die Entwicklung der Verfassungsgerichtsbarkeit in Österreich von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 2010.
- Herre F.–Goldmannová M., *Metternich*, Praha 1996.
- Hlaváč B., *František Josef I: Život, povaha, doba*, Praha 1933.
- Kadlec K., *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě, 2 sv.*, Praha 1920.
- Kadlec K., *Z ústavního vývoje Habsburského mocnářství*, Praha 1912.
- Kadlec L., *Matriky podle zákona ze dne 7. prosince 1949, č. 268 Sb: Příruč. pro matrikáře*, Praha 1950.

- Kapras J., *Přehled právních dějin zemí české koruny: (ukázky pramenů)*, Díl první a druhý: Právní prameny a dějiny státního zřízení do roku 1848, Praha 1930.
- Klapka O., *Samospráva a zřízení župní*, Praha 1923.
- Klapka O., *Šedesát let československé samosprávy*, Praha 1925.
- Kolumber, D., *Das Münchner Abkommen*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs“ 12/2 (2022), s. 357–372.
- Kolumber, D., *Zánik Jugoslávie*, Ostrava 2020.
- Krofta K., *11. březen - 8. duben 1848*, Praha 1919.
- Krofta K., *Dějiny československé*, Praha 1947.
- Krofta K.–Hartl A., *Naše minulost a přítomnost*, Praha 1936.
- Krofta K.–Janoušek E., *Dějiny selského stavu: [přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě]*, Praha 1949.
- Kryštůfek F. X., *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*, Praha 1899.
- Kubíčková B., *Archiv hlavního města Prahy: Dějiny*, „Documenta Pragensia“ 15 (1997), s. 541–619.
- Leigh J. T., *Austrian Imperial Censorship and the Bohemian Periodical Press, 1848–71: The Baneful Work of the Opposition Press is Fearsome*, Cham 2017.
- Macek J.–Žáček V., *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy [1605-1868]*, Praha 1958.
- Macenauer J.–Roháček F., *Samospráva obecní: příruční kniha pro starosty a zastupitele obecní na Moravě*, Brno 1899.
- Malíř J., *Staročesi a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1998.
- Malý K.–Sivák F., *Dějiny státu a práva v Československu: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult*, Díl 1. Do r. 1918, Praha 1988.
- Malý K.–Sivák F.–Řezáčová K., *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*, Jinočany 1993.
- Malý K.–Soukup L., *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006.
- Maršan R., *Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské z let 1848-1849*, Část I, Praha 1910.
- Mazanec M., *Správní soudnictví*, Praha 1996.
- Mazohl B., 'Equality among the Nationalities' and the Peoples (Volksstämme) of Habsburg Empire, [in:] *Constitutionalism, Legitimacy, and Power: Nineteenth-Century Experiences*, red. K. L. Grotke i M. J. Prutsch, Oxford 2014, s. 163–188.
- McDonald J. G., *The League of Nations and the Refugees From Nazi Germany*, London 2016.
- Mikušek E., *Revoluce 1848–1849*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 10, red. Schelle K. i Tauchen J., Plzeň 2017, s. 591–605.
- Naderer B., *Einfluss und Errungenschaften in der Revolution 1848/49 in der Habsburgermonarchie*, Norderstedt 2024.
- Pavlíček V., *O české státnosti: úvahy a polemiky*, 2: O právech, svobodách a demokracii, Praha 2002.
- Pearson R., *The Longman Companion to European Nationalism 1789–1920*, London –New York 2014.
- Pekař J.–Klík J., *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol*, Praha 1937.
- Peška Z., *Československá ústava a zákony s ní souvislé*, I. díl, Praha 1935.
- Příbyl S., *Konfesionálněprávní studie*, Brno 2007.
- Ruszoly J., *Szeged szabad királyi város törvényhatósága 1872–1944*, Szeged 2004.
- Schelle K., *Dějiny českého ústavního práva*, Ostrava 2010.
- Schelle K., *Die Bedeutung des Jahres 1848 für die Errichtung des modernen Staatsapparates*, Norderstedt 2009.
- Schelle K., *Reforma soudnictví (50. léta 19. století)*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 10, red.

- Schelle K. i Tauchen J., Plzeň 2017, s. 183–184.
- Schelle K., *Samospráva obecní (1848 –1939)*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 12, red. Schelle K. i Tauchen J., Plzeň 2018, s. 37–55.
- Schelle K., *Soudnictví v období habsburské monarchie (1848 –1918)*, [in:] *Encyklopedie českých právních dějin*, t. 14, red. Schelle K. i Tauchen J., Plzeň 2019, s. 123–141.
- Schelle K., *Význam roku 1848 pro vytvoření moderního státního aparátu*, Ostrava 2008.
- Schelle K.–Tauchen J., *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích, sv. 1*, Praha 2013.
- Schelleová I.–Schelle K., *Soudnictví: (historie, současnost a perspektivy)*, Praha 2004.
- Siemann W., *Metternich: Strategist and Visionary*, Cambridge 2019.
- Stupková M.–Klečáček M., *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2015.
- Šolle V., *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, „Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra“ 18/1 (1968), s. 86–138.
- Tauchen J. et al., *České právní dějiny po roce 1989*, Brno 2023.
- Taylor A. J. P., *The Habsburg Monarchy 1809–1918*, Chicago 1976.
- Tobolka Z. V., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl II, 1860–1879*, Praha 1933.
- Tobolka Z. V., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, Díl III, 1879–1914. Část 2, 1891–1914*, Praha 1936.
- Traub H., *Dějiny 19. Století*, Brno 1921.
- Tretera R. J., *Stát a církev v České republice*, Kostelní Vydří 2002.
- Uhlíř D., *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938: charakteristika agrárního hnutí v Československu*, Praha 1988.
- Valeš V., *Konfesi právo: průvodce studiem*, Plzeň 2008.
- Veber V., *Dějiny Rakouska*, Praha 2002.
- Vojáček L.–Tauchen J.–Kolumber, D., *České právní dějiny do roku 1989*, Brno 2024.
- Wein M. J., ‘Chosen Peoples, Holy Tongues’: Religion, Language, Nationalism and Politics in Bohemia and Moravia in the Seventeenth to Twentieth Centuries, „Past & Present“ 202 (2009), s. 56.
- Weyr F., *Československé právo správní, Část obecná: (Organisace veřejné správy a řízení správní)*, Brno 1922.
- Williamson, Jr. S. R., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York 1991.
- Zeilner F., *Verfassung, Verfassungsrecht und Lehre des öffentlichen Rechts in Österreich bis 1848*, Frankfurt am Rhein 2008.

